

koncu za ilustracijo te problematike skupaj z avtorjem citiramo vprašanje iz knjige dr. Metoda Mikuža: »Ali je bila partizanska gospodarska dejavnost premišljen in izdelan »nov« gospodarski sistem vodstvenih organov NOB ali so njegove oblike nastajale sproti in kaj je v tej dejavnosti doprinašala partizanska in ljudska iznajdljivost novega in originalnega?« Lahko mirno rečemo, da po knjigah dr. Metoda Mikuža in dr. Frana Juriševiča odgovor v glavnem že poznamo.

Boris Mlakar

Drago Pahor, Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem 1943—1945. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1974; strani 126.

Italijanska fašistična oblast je v svojem hotenju, odvzeti primorskim Slovincem njihovo nacionalno identiteto ter jih vključiti v brezlično maso italijanstva, ki naj bi pokorno sledila trojnemu Mussolinijevemu geslu »credere, obbedire, combattere«, storila prav vse, kar je bilo v njeni zlohotni moči. V tem smislu je treba med njene najvažnejše ukrepe šteti postopno in nasilno ukinitve dotedaj zelo razvitega slovenskega šolstva ter preobrazbo le-tega v potujčevalnico. To se je pričelo izvajati leta 1923 s t. i. Gentilijevo šolsko reformo, ki je imela za posledico, da so bili že v letu 1927 odpravljeni poslednji šolski razredi s slovenskim učnim jezikom. Tako smo imeli do druge svetovne vojne že tri šolske generacije, ki se, razen v družini, niso imele možnosti učiti slovenskega jezika, zgodovine ter seznanjati z bogastvom slovenske kulture. V narodnoosvobodilno borbo so stopili primorski ljudje v upanju in z voljo, da si spet pridobijo svobodo in z njo tudi svoje šole. Zaradi specifičnih pogojev borbe tega do kapitulacije Italije še ni bilo mogoče uresničiti, po 8. septembru 1943 pa so s splošno ljudsko vstajo in z osvoboditvijo skoraj celotnega ozemlja nastali vsaj osnovni pogoji za vzpostavitev »partizanskih« šol. Poleg oborožene borbe za dokončno osvoboditev in formiranja ljudske oblasti je prav šolstvo uživalo največ pozornosti.

Prav s problemi obnove in takratnega razvoja slovenskega šolstva na Primorskem se bavi obravnavana knjiga, ki jo je napisal tržaški pedagoški in javni delavec Drago Pahor ter jo posvetil tridesetletnici obnove slovenskega šolstva. Kot pravi sam avtor, je gradivo, ki ga je uporabil, dveh vrst: arhivsko gradivo, ki ga največ hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani, nekaj malega pa tudi Odsek za zgodovino tržaške Narodne in študijske knjižnice ter veliko število osebnih pričevanj nekdanjih partizanskih učiteljev ter organizatorjev, ki so lahko bistveno dopolnili v določenih pogledih nepopolne arhivske vire. Poleg tega je pisec uporabil še nekaj samostojnih prispevkov in manjših publikacij. Kot skoraj pri vseh temah, ki obravnavajo kakšno področje iz zgodovine NOB, tudi tukaj v uvodu stoji poziv, ki opozarja na naglo odmikanje časa in na nujnost zbiranja vsega še nezapisanega spominskega gradiva.

Avtor je svojo knjigo razdelil na osem poglavij, ki so med seboj po obsegu zelo različna, odvisno pač od tega, kakšen problem opisujejo, vendar so nekatera poglavja med seboj precej sorodna, tako da lahko knjigo razdelimo tudi na tri večje enote. Prvo tvorita prvi dve poglavji — »Kdo je obnovil slovensko šolstvo na Primorskem« ter »Šolska oblast OF in njen razvoj«. Naslednja tri

poglavja govore o kolaboracionističnem ter okupatorjevem šolstvu in o odnosu tržaških Slovencev do njega, zadnji in osrednji del knjige pa govori o slovenskih šolah in pouk v Trstu ter na tržaškem podeželju, čemur je dodano še kratko poglavje »Pouk v slovenščini v Trziču in Beneški Sloveniji«.

Na vprašanje, ki ga postavlja prvo poglavje, avtorju odgovor ni težak. Obnavljanje šol je bilo povsem spontano in samoniklo, saj je bila to dolgoletna želja vseh primorskih Slovencev. O tem pričajo zelo različne oblike pri organiziranju šol ter druge razlike in interpretacije, ki so bile pač odvisne od krajevnih in tudi subjektivnih okoliščin. Že takoj v začetku pa so to važno področje prevzeli pod svoje okrilje odbori OF in narodnoosvobodilni odbori. Kje so se šole najprej obnovile, Pahorju ni točno znano, kajti to je v določeni meri stvar razlage, kaj se šteje za začetek obnovitve šolstva. Že na prvi seji 19. septembra 1943 je NOO za Cerkljansko sklenil, da se po vaseh odprejo slovenske osnovne šole, v začetku oktobra pa je učitelj Viktor Jereb sklical učiteljsko konferenco, »na kateri si je pet poklicnih učiteljev, dve vrtnarici in sedem dijakov porazdelilo mesta na sedemnajstih šolah. Šoli v Novakih in Robidnici na Cerkljanskem sta pričeli s poukom 17. oktobra.« Zanimivo je, da so se slovenske šole vzpostavile tudi v večjih središčih, ki so jih zasedli Nemci, kar spet priča o spontanosti in želji po šolah, toda pri tem se je večkrat pozabljalo, da ima s tem tudi okupator svoje račune in da je v danem položaju šolstvo še kako politična stvar. Kot že rečeno se je civilna ljudska oblast takoj lotila reševanja šolskega vprašanja, kar je še pospešilo dotedaj spontano ustanavljanje šol. Na tem mestu naj le omenimo najvažnejše mejnike organiziranja šolstva s strani ljudske oblasti. To je najprej okrožnica NOS za Primorsko Slovenijo, ki jo je podpisal France Bevk kot pokrajinski referent za prosveto in propagando. V njej se naroča vsem okrožnim NOO vse, kar je bilo potrebno za uspešno ustanavljanje ter delovanje šol. PNOS je že 31. oktobra izdal odločbo, da se pri vsaki šoli ustanovi roditeljski svet, v okrožnici z dne 9. novembra pa se določa šolska obveznost do 14. leta starosti in se hkrati priporoča, da se za šolo uporabijo vse sile, »ki so na razpolago in ki ne nasprotujejo OF.« Problemi so bili seveda z učitelji, vendar so si pogosto pomagali z nestrokovnimi učnimi močmi, ki so pa pomanjkanje izobrazbe nadomestili z navdušenjem in mladostnim žarom. Te partizanske šole niso bile idejno popolnoma nevtralne, saj so bile zmeraj politično angažirane v smislu narodnoosvobodilne borbe in ciljev OF. V tem so se izkazali tako učitelji kot tudi učenci. Problem so bili tudi učbeniki ter drugi pripomočki, ki jih ni bilo ali pa so bili neustrezni za šolo v novem duhu. Pomagali so si s periodičnim mladinskim tiskom, nekaj učbenikov pa je bilo tudi na novo natisnjenih. Kot politična šolska oblast so delovali prosvetni referenti, ki so bili člani odborov OF, za strokovno šolsko nadzorstvo in upravo pa so bili najprej imenovani okrožni šolski nadzorniki, ki so bili poklicni pedagogi, potem pa so bili zaradi velikih okrožij in potrebe po izdatnejši strokovni pomoči pomožnim učiteljem imenovani še okrajni pomočniki nadzornika. Za pokrajinskega šolskega nadzornika je bil 30. decembra 1943 imenovan Henrik Zdešar. Avtor se v tem poglavju dotika več značilnih vprašanj kot so: konference, tečaji, učiteljski krožki, pedagoški tisk, učni načrt, mladinski tisk, večerni tečaji ter šola v odnosu do okupatorja. Kar se zadnjega tiče, so se zaradi razmeroma tolerantnega odnosa okupatorja do slovenskih šol ustvarjale številne iluzije, da bo šolstvo lahko ostalo izven osta-

lega vojnega dogajanja. Da to ni mogoče, je odločno povedal France Bevk v svojem »Odpртом pismu slovenskemu učiteljstvu v Primorski Sloveniji«, ki je izšel 25. januarja 1944 v prvi številki Učiteljskega lista. To slednje se že dotika problematike okupatorja, kolaboracionizma in slovenskega šolstva na Primorskem. Prve začetke ustanavljanja slovenskih šol mimo OF je sicer težko označiti za čisti kolaboracionizem (prim. delovanje Jazbeca, Živca in Kacina), ko pa se je na Primorskem vzpostavila domobranska »slovenska oblast«, je seveda stvar postala drugačna. Tu nam je precej koristen vir knjižica dr. Alojzija Geržiniča »Pouk v materinščini — da ali ne?«, ki je izšla v Buenos Airesu leta 1972 in ki jo tudi Pahor s pridom uporablja in seveda z njo tudi polemizira. Geržinič sam je bil poverjenik za slovensko šolo za tržaško pokrajino pri štabu SNVZ, bil pa je podrejen predvsem nemškimi oblastem kot sploh vsa domobranska organizacija. Kljub temu, da je bil eden vodilnih namenov SNVZ »krepitev verske in moralne sile in pospeševanje narodne zavesti Slovencev na Primorskem« pa je ta domobranska akcija odpovedala na vsej črti. Kljub velikim osebnim prizadevanjem Geržiniča in Kokalja je prišlo samo do organiziranja nekaj krožkov ter par šol iz zasebne pobude, domobranska šolska »oblast« pa je obstajala le v tem, da je Geržinič popotoval po tržaški pokrajini ter prosil različne ljudi ter učitelje, da bi podprli njegovo akcijo ter v tem, da je šotnik Pero Horn, po poklicu učitelj, ki je bil inštruktor v domobranski podčastniški šoli v devinskem gradu, včasih obiskal devinsko šolo kot šolski »nadzornik«. Večina učiteljev je sodelovanje odklonila, saj je že poučevala v partizanskih šolah ali tečajih ali pa se je zbala sankcij ljudskih oblasti. Nemci so vse to sicer podpirali, vendar niso v ta namen storili skoraj ničesar razen tega, da so enkrat Geržiniču dali nekaj denarja za učiteljske plače, ki jih je slednji potem naskrivaj razdelil nekaterim ljudem. Slovensko šolstvo s strani Nemcev ni bilo nikdar uzakonjeno, kot vedno pa so težave pri tem večale še italijanske oblasti.

Naslednji dve poglavji obravnavata organizacijo slovenskih šol ter večernih tečajev s strani OF v samem Trstu in na tržaškem podeželju. Za organizacijo slovenskega pouka v Trstu je bila zadolžena Mara Samsa, pokrajinska nadzornica za večerne tečaje. Avtor opisuje težave pri tem delu v samem mestu, našteva učitelje, ki so sodelovali pri tem ter navaja znane podatke o številu učencev na posameznih šolah. Po tem pregledu je razvidno, da je bil pouk v štirih (petih) predmestjih in nekaj tudi v središču mesta. Veliko bolj razvito pa je bilo to partizansko šolstvo v okolici mesta, saj je skoraj vsaka vas imela svojo šolo. S pomočjo arhivskih dokumentov in osebnih pričevanj nekdanjih učiteljev in aktivistov našteva pisec 29 vasi po abecednem redu in v kratkem pregledu poda sliko o slovenski šoli v vsakem kraju. Treba je reči, da je to dokaj impozantna slika, a tudi značilna za celoten NOB in za navdušenje, ki je v tistem času prevevalo primorske Slovence. Na koncu je pisec na kratko opisal še poskuse organiziranja slovenskega pouka v krajih, kjer tega nikdar ni bilo. Tako vidimo, da sta bila v Trziču kljub zelo težavnim okoliščinam organizirana dva jezikovna tečaja. V Beneški Sloveniji, kjer so bili objektivni pogoji za to boljši, pa kljub nekaterim odprtim šolam ni bilo mnogo uspeha. Prevladal je oportunističen in nacionalističen vzgoja špeterskega učiteljišča. Prispevki k zgodovini obnove slovenskega šolstva na Primorskem, ki jih lahko ocenimo kot pomembne in znatne, so s tem zaključeni. Res pa je, da čakamo še na druge.

Boris Mlakar